

اهداف و آثار تربیت اعتقادی در سوره ملک از دیدگاه آیت الله جوادی آملی

سکینه خاتون صالحی کلهرین^۱

چکیده

قرآن کریم کتابی است که برای هدایت بشر به سوی کمال و سعادت نازل شده است، و یکی از ارکان اصلی آن، تربیت انسان‌ها می‌باشد. این مسئله به وضوح در سوره ملک قابل مشاهده است، جایی که مباحث خداشناسی و معاد به عنوان موضوعات محوری، جایگاه ویژه‌ای دارند. یکی از ابعاد تربیت انسان، تربیت اعتقادی است که مربوط به حیطه اعتقاد است که این امر نیز در سوره ملک محوریت دارد. پرداختن به موضوع تربیت اعتقادی، از آنجایی که سازنده اندیشه و اعتقاد انسان در مسیر سعادت است، ضرورت دارد. هدف از نوشتار حاضر این است که با تحلیل و بررسی آثار تفسیری به خصوص آثار آیت‌الله جوادی آملی، اهداف و آثار تربیت اعتقادی در سوره ملک مورد واکاوی قرار گیرد، تا علاوه بر شناخت مباحث این سوره، با دیدگاه‌های تفسیری ایشان نیز در این خصوص آشنایی صورت گیرد. بدین منظور، در این مقاله از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده و با بهره‌گیری از منابع مکتوب، به تحلیل این اهداف و آثار پرداخته خواهد شد. بی‌شک، پرداختن به مباحث اعتقادی، به‌ویژه در پرتو تعالیم قرآنی، از اهمیت فراوانی برخوردار است و درک بهتر انسان از مفاهیم آیات الهی را به دنبال دارد. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که تربیت اعتقادی در سوره ملک، آثار فراوانی چون توجه به حیات پس از مرگ و درک قدرت و سلطنت مطلقه خداوند را به همراه دارد. اهداف تربیت اعتقادی نیز به طور عمده شامل دو نکته است: نخست، آزمایش و امتحان انسان و دوم، آگاهی از پیامدهای اعمال و رفتار انسان در این دنیا و آخرت.

کلید واژه: آثار، اهداف، تربیت اعتقادی، جوادی آملی، سوره ملک.

۱. سطح دو، حوزه صالحیه تهران.

مقدمه

در قرآن کریم، در بسیاری از سوره ها، مباحث اعتقادی از جمله توحید، نبوت، معاد و بحث در مورد صفات الهی مطرح شده است. یکی از سوره‌هایی که محور مباحث آن اعتقادات است و تربیت اعتقادی انسان را دنبال می کند، سوره مبارکه ملک است. این سوره مباحث مهمی در مورد خداشناسی، و معاد مطرح کرده است و بدون شک، تربیت اعتقادی در این سوره، دارای آثار و اهدافی است که با بررسی کتب تفسیر قرآن روشن می شود. از طرفی دیگر، یکی از مفسرین معاصر که در مورد سوره های مختلف قرآن و مباحث اعتقادی قرآن کریم به طور مفصل بحث کرده است، جوادی آملی است. ایشان دارای آثار تفسیری فراوان بوده که در این آثار، گرچه به طور مستقل در مورد سوره ملک بحثی ارائه نکرده اند، اما در لابه لای مباحث، نکات فراوانی از این سوره را بیان کرده اند.

با توجه به نکات فوق، در این نوشتار آثار و اهداف تربیت اعتقادی در سوره ملک بیان شده، و محور مباحث، آثار تفسیری جوادی آملی است. بدون شک طرح مباحث این سوره، هم موجب معرفت به مباحث قرآنی می شود، و هم اهداف و آثاری که از این سوره مورد نظر قرآن کریم بوده است، تا حدی برای انسان روشن می شود، همین امر اهمیت بحث از این موضوع را برای طلاب و محققین روشن می سازد. از جهتی دیگر، از آنجائی که مباحث اعتقادی نقش مهمی در زندگی انسان دارند، و زیربنای رفتار انسان را تشکیل می دهند، بحث از آن، در پرتو مباحث قرآنی، اهمیت زیادی برای یک مسلمان خواهد داشت.

سؤال اصلی این نوشتار این است که اهداف و آثار تربیت اعتقادی در سوره ملک، با توجه به آثار تفسیری جوادی آملی کدام است؟ برای پاسخ به این سؤال، ابتدا برخی از مفاهیم اصلی این نوشتار تشریح می گردد، سپس نمایی کلی از سوره ملک بیان می گردد و در ادامه، در دو قسمت مجزا از این مقاله، ابتدا در مورد آثار، و سپس در مورد اهداف تربیت اعتقادی در سوره ملک بحث می شود.

با تحقیق و بررسی در میان منابع روشن می گردد که تاکنون در مورد سوره ملک تفاسیر زیادی نوشته شده است. علاوه بر تفاسیر موجود همچون تفسیر نور، تفسیر نمونه و المیزان، مقالات مستقلی نیز در مورد مباحث تفسیری سوره ملک نگاشته شده است، به عنوان نمونه مقاله حسن منصور در تفسیر سوره ملک، یا تفسیر سوره ملک در بیانات شهید مطهری که به طور مستقل چاپ شده است، اما این آثار به طور عمومی به مباحث تفسیری این سوره پرداخته اند و در مورد مباحث اعتقادی به طور مستقل بحث نکرده اند، به علاوه اینکه هدف ما در این نوشتار، تنها بررسی آثار تفسیری جوادی آملی است و نظریات سائر مفسرین مد نظر ما نبوده است.

در میان آثار تفسیری جوادی آملی نیز مباحث زیادی در مورد اعتقادات و تربیت اعتقادی دیده می شود، به عنوان نمونه در تفسیر موضوعی قرآن، تألیف جوادی آملی، مباحث اعتقادی به طور مفصل مورد بحث و تحقیق قرار گرفته است، اما به طور خصوصی در مورد مباحث تفسیری سوره ملک، اثر مستقلی از ایشان مشاهده نمی شود.

جوادی آملی در مباحث تفسیری خود، در جلد دوم از تفسیر موضوعی، در مورد خداشناسی بحث کرده است که این اثر به طور عمومی تمام آیات قرآن کریم را مد نظر داشته است و به خصوص در مورد سوره ملک بحث نکرده است. در جلد سوم و چهارم همین کتاب نیز مباحث اعتقادی زیادی با همان رویکرد دیده می شود. همچنین ایشان در تفسیر ترتیبی خود که به نام تفسیر تسنیم معروف است، در مورد تفسیر سوره های مختلف از قرآن کریم بحث کرده است، اما تفسیر سوره ملک توسط ایشان هنوز چاپ نشده است، لذا می توان گفت در میان آثار ایشان، اثری که به طور مستقل در مورد سوره ملک، به خصوص مباحث اعتقادی آن بحث کرده باشد، وجود ندارد. از این رو نوشتار حاضر می تواند خلأ موجود در این بحث را مرتفع سازد.

الف) مفهوم شناسی

در این قسمت از این نوشتار در مورد مفاهیم کلیدی این تحقیق نکاتی بیان می گردد و سپس در ادامه مباحث اصلی این نوشتار مورد بحث و تحقیق قرار می گیرد.

۱) تربیت اعتقادی

یکی از مفاهیم که در این نوشتار از مفاهیمی اصلی محسوب می شود، مفهوم تربیت اعتقادی است. این واژه ترکیبی از تربیت، و اعتقاد است. واژه تربیت ریشه در زبان عربی دارد و از ماده «ربو» گرفته شده است. این ماده در اصل به معنای رشد و افزایش است، و تربیت به معنای رشد دادن یک چیز به کار می رود^۱. همچنین پرورش فکری و اخلاقی یک شخص را نیز در زبان عربی تربیت می گویند^۲. در فرهنگ‌نامه‌های فارسی نیز تربیت به معنای پرورش، تعلیم، تأدیب، ترقی، و ادب آموختن آمده است که در اصل این معانی ارتباط با ریشه این مفهوم در زبان عربی دارند^۳.

بخش دوم این مفهوم، اعتقاد است. اعتقاد از ماده «عقد» از باب افتعال است. ماده عقد در لغت عربی به معنای محکم کردن، بستن و گره زدن است^۴، برخی نیز عقد را به معنای جمع کردن اطراف شیء معنا کرده اند. اعتقاد همان باور قلبی است که با وجود انسان آمیخته شده است و گوئی در دل انسان محکم شده است. همچنین اعتقاد به معنای اطمینان قلبی نیز آمده است^۵.

با توجه به معنایی که ذکر شد، مراد از تربیت اعتقادی در اصطلاح، همان تربیتی است که به بعد اعتقادی انسان ارتباط دارد. تربیت دارای شاخه های مختلفی است، مثلاً تربیت معنوی، تربیت عملی، تربیت اخلاقی، تربیت جنسی، و یک بعد آن تربیت اعتقادی انسان است که در واقع همان پرورش دادن اعتقادات دینی در وجود انسان است.

۱. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۴۰.

۲. بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۲۲۱.

۳. دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۱ ص ۷۲۰؛ نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج ۲ ص ۸۴۶.

۴. قرشی، قاموس قرآن، ج ۶ ص ۲۴.

۵. شرتونی، اقرب الموارد، ج ۳ ص ۶۰۰.

(۲) تفسیر

از دیگر مفاهیم مهم و کلیدی در این نوشتار، مفهوم تفسیر است. تفسیر در لغت از ماده «فسر» گرفته شده و در اصل، در لغت عربی به معنای بیان کردن، توضیح دادن، و شرح دادن است.^۱

در اصطلاح علوم اسلامی، مراد از تفسیر، بیان کردن و شرح آیات قرآن کریم، و توضیح پیرامون آن، و بیان اسرار و مشکلات آیات قرآن کریم است.^۲ علم تفسیر قرآن کریم از علوم اسلامی محسوب می شود که تاکنون صدها جلد کتاب در این موضوع نوشته شده است که از جمله آن، آثار تفسیری جوادی آملی از مفسرین معاصر است.

برخی از مفسرین معاصر، در تبیین معنای تفسیر و نیاز انسان به علم تفسیر قرآن می نویسند: «تفسیر در لغت یعنی برگرفتن نقاب از چهره! مگر قرآن که «نور» و «کلام مبین» است نقابی بر چهره دارد که از آن بگیریم؟! نه، نقابی بر چهره قرآن نیست، این ما هستیم که باید نقاب از چهره جان بگیریم و پرده از دیده عقل و هوش خود کنار زنیم تا مفاهیم قرآن را دریابیم روح آن را درک کنیم. از سوی دیگر: قرآن تنها یک چهره ندارد، یک چهره عمومی دارد که برای همه گشاده است، و نور مبین است و رمز هدایت خلق! اما چهره، بلکه چهره های دیگر دارد که آن را تنها به اندیشمندان، آنها که تشنه حقد و پوینده راهند و خواهان بیشتر، نشان می دهد».^۳

جوادی آملی از مفسرین معروف در عصر حاضر است که دهها سال مباحث قرآنی را در حوزه های علمیه مطرح کرده و در این مورد آثار تفسیری متعددی از جمله تفسیر تسنیم و تفسیر موضوعی به جای گذاشته است که در این نوشتار محور مباحث، آثار تفسیری ایشان است.

۱. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹ ص ۸۶؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۶ ص ۱۷۵.

۲. ابراهیم مصطفی، المعجم الوسیط، ج ۲ ص ۶۸۸؛ احمدنگری، جامع العلوم، ج ۱ ص ۳۳۰.

۳. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱ ص ۲۰.

جوادی آملی، ضمن اینکه توجه به آزمون الهی را از نکات مهم سوره ملک در تربیت انسان می داند، این نکته را نیز بیان می دارند که این آزمون، برای کشف حقیقت نیست، یعنی اینطور نیست که خدای متعال حقیقت را نداند، و از آزمون های خود به دنبال فهم چیزی باشد. ایشان می نویسد: « نکته درخور ذکر اینکه امتحان، سنتی الهی برای آگاهی و ورزیده شدن خود انسان است؛ نه برای کشف امری مکتوم یا مشتبه برای خدا. وی به اسرار درون هر فردی آگاه است: « إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ »^۱ و هیچ رازی را نمی توان از او پنهان نگه داشت: « وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ »^۲؛ « وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى »^۳ آزمون جهاد اکبر و اصغر برای به کمال رسیدن خود انسان است و رسیدن به کمال شایسته راهی جز این ندارد: « الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ »^۴.

۲) پی بردن انسان به تأثیر اعمال نیک و بد در زندگی

از مطالبی که تاکنون در این نوشتار بیان گردید، به خوبی روشن شد که یکی از مباحث اعتقادی در سوره ملک، و مباحث تفسیری جوادی آملی، شناخت خدای متعال و صفات اوست. از جمله اهدافی که سوره ملک از بیان مباحث اعتقادی دنبال می کند، این است که انسان به این نتیجه برسد که وقتی زمام امور به دست خداست، و مسیر سعادت و شقاوت توسط انبیای الهی برای انسان ترسیم شده است، هرگاه انسان از جاده مستقیم فاصله بگیرد، عواقب آن دامنگیر خود او می شود، این مطلب از جمله اهدافی است که در این سوره بیان شده و به خصوص در آیه آخر این سوره مشهور است. قرآن می فرماید: « قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ؛ بگو: «به من خبر دهید اگر آبهای (سرزمین) شما در زمین فرو رود، چه کسی می تواند آب جاری و گوارا در دسترس شما قرار دهد»^۵.

۱. آل عمران: ۱۱۹.

۲. آل عمران: ۱۶۷.

۳. طه: ۷.

۴. ملک: ۲؛ جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ج ۱۶ ص ۴۲۴.

۵. ملک: ۳۰.

«خدای سبحان با کارهای نیک، ملّتی را از برکات و نعمتهای مادی بهره مند می سازد، چنان که بسیاری از گناهان ممکن است به فرمان الهی موجب پایین رفتن آبها شود که دست حفّارها و صنعتگران هم به آن نرسد: « قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ » [۲]. «ماء معین»، آبی است که چشم آن را می بیند و قابل دسترسی است»^۱.

همچنین ایشان در جای دیگر در این خصوص می نویسد:

«عذاب های آسمانی و زمینی حسی گاهی به افزایش است و زمانی به کاهش . نموداری از افزایش دوجانبه را می توان در جریان طوفان نوح ارزیابی کرد ، زیرا نزول باران های فراوان از بالا و جوشش آب های وافر از پایین ، عذاب فرسایشی از سنخ افزایش است . جریان قحطی و کاهش نزول باران از بالا و عدم جوشش آب لازم از زمین : « أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ » ۱ نموداری از قبیل تعذیب به کاهش است»^۲.

این آیه در واقع دستوری از جانب خدای متعال است که انسانها، بعد از شناخت مسیر سعادت، دست به اقداماتی زنند که موجب قهر خدای متعال شود، و خدای متعال عذاب را بر آنها نازل کرده و نعمات را از آنها دریغ کند.^۳ هدفی که خدای متعال بعد از بیان مباحث اعتقادی در این سوره، و بعد از بیان این آیه درصدد آن است، این است که انسان به آثار و عواقب اعمال خود توجه داشته باشد و بداند که افعالی اوست که مانع نعمات الهی شده و نعمات را از انسان سلب می کند.

۱ . جواد آملی، تفسیر تسنیم، ج ۱۰ ص ۶۳۶.

۲ . همان، ج ۲۵ ص ۴۵۴.

۳ . همان، ج ۴۵ ص ۵۰۳.

نتیجه‌گیری

این نوشتار با عنوان "اهداف و آثار تربیت اعتقادی در سوره ملک" با تأکید بر آثار تفسیری جوادی آملی به بررسی اهداف و آثار تربیت اعتقادی در سوره ملک پرداخته است. محور اصلی این مباحث، ارائه اهداف و آثاری است که از این سوره در زمینه تربیت اعتقادی به دست می‌آید. در ابتدا، پس از بیان مقدمه‌ها و تشریح مفاهیم کلیدی، خلاصه‌ای از محتوای سوره ملک ارائه شده و سپس اهداف و آثار تربیت اعتقادی با محوریت تفسیرهای آیت‌الله جوادی آملی مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری این تحقیق نشان می‌دهد که سوره ملک یکی از سوره‌هایی است که به مباحث اعتقادی مانند خداشناسی، صفات خداوند و معاد پرداخته است. آثاری که از تربیت اعتقادی در این سوره به دست می‌آید عبارتند از: اولاً انسان پس از مرگ نیز به حیات ادامه می‌دهد و این حیات بخشی از خلقت خداوند است، بنابراین مرگ به معنای نابودی و نیستی نیست؛ بنابراین انسان باید خود را برای زندگی پس از مرگ آماده کند. ثانیاً قدرت و ملکیت مطلق تنها در دست خداوند است و اوست که در مشکلات و سختی‌ها می‌تواند یاری‌دهنده انسان باشد. ثالثاً عقل و نقل دو راه اصلی سعادت انسان به شمار می‌آیند که خداوند آنها را برای هدایت بشر قرار داده و انسان باید از این دو ابزار برای دستیابی به سعادت ابدی بهره ببرد.

همچنین این تحقیق به این نتیجه رسید که یکی از اهداف اصلی خلقت انسان، آزمون و امتحان اوست که در سوره ملک به آن اشاره شده است. دیگر هدف مهم این است که انسان از تأثیر اعمال خود بر زندگی‌اش آگاه شود و رابطه میان اعمال و عواقب الهی را درک کند.

فهرست منابع

* قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.

۱. بستانی، فؤاد، فرهنگ ابجدی، تهران: اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
۲. جوادی آملی، عبدالله، ادب فنای مقربان (جلد ۸)، قم: اسراء، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۳. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۱)، قم: اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۸۸.
۴. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۴)، قم: اسراء، چاپ ششم، ۱۳۸۹.
۵. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۵)، قم: اسراء، چاپ پنجم، ۱۳۸۹.
۶. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۶)، قم: اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۸۹.
۷. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۱۰)، قم: اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۹.
۸. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۲۰)، قم: اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۹.
۹. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۲۵)، قم: اسراء، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۱۰. _____، تفسیر تسنیم (جلد ۴۵)، قم: اسراء، چاپ اول، ۱۳۹۶.
۱۱. _____، تفسیر موضوعی (جلد ۲)، قم: اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۳.
۱۲. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشکده ادبیات، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
۱۳. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱.
۱۴. طباطبائی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه همدانی، قم: جامعه مدرسین، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۷۴.

۱۶. نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران: خیام، چاپ اول، بی تا.
۱۷. ابرهیم، مصطفی، المعجم الوسیط، استامبول: دارالدعوة، چاپ اول، ۱۹۸۹م.
۱۸. احمدنگری، عبدالنبی، جامع العلوم، بیروت: الاعلمی، چاپ دوم، ۱۳۹۵ق.
۱۹. حویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
۲۰. بحرانی، هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، قم: بعثت، چاپ اول، ۱۳۷۴.
۲۱. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
۲۲. شرتونی، سعید، اقرب الموارد، تهران: اسوه، چاپ اول، ۱۳۷۴.
۲۳. طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، بیروت: الاعلمی، چاپ دوم، ۱۳۹۰ق.
۲۴. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تهران: ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲.
۲۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
۲۶. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، تهران: وزارت فرهنگ، چاپ اول، ۱۳۶۸.
۲۷. مجموعه نرم افزارهای کامپیوتری علوم اسلامی نور.